

Toplumsal, ekonomik ve siyasal sorunlar bağlamında kentli orta sınıfların güncel kaygı ve beklentileri

Türkiye, Ağustos 2018 tarihinden itibaren şiddeti sürekli artmakta olan bir ekonomik krizin içinde bulunmakla birlikte, aslında bugün temelleri 1980'li yıllarda atılan ve özellikle son 20 yıllık süreçte hızlanan neoliberal yeniden yapılanma dalgasının ülkede yarattığı sosyoekonomik sonuçlarını deneyimlemektedir. Kamusal hizmetlerin geriletildiği veya ortadan kaldırıldığı, yoksulluğun genelleşerek toplumun büyük bir kesimine yayıldığı, ekonomik büyümenin yavaşladığı ve niteliğinin erozyona uğradığı, ekonomik büyümenin istihdam üretme kapasitesinin azaldığı bir dönemde, son yıllardaki yüksek enflasyon, gelir dağılımındaki adaletsizlik ve genç işsizliği gibi olgular toplumun ana gündemini oluşturur hale gelmiştir. 1994, 2001 ekonomik krizleri gibi yakın dönemlerdeki krizler ile kıyaslandığında, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik krizin daha yapısal sorunlara işaret ettiği ve toplumsal dokuya daha kalıcı zararlar verdiği açıktır.

Bununla birlikte, mevcut siyasi irade tarafından söz konusu ekonomik sorunlara geçici çözümler üretilme yolunun tercih edilmesi, seçim ve oy kaygılarının neredeyse ülke siyasetinin ana aksını oluşturarak bir süreklilik arz ediyor olması sorunları daha da derinleştiren bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Toplumun farklı kesimlerinin ekonomik krizin yoğunlaştığı bir dönemde siyasetten beklentileri neler olabilir sorusu da bu açıdan cari bir sorudur. Türkiye'de bireylerin kendi sınıfsal algılamalarında en yüksek orana sahip olan orta sınıflılık olgusu ve kendisini orta sınıf olarak

tanımlayan bu kesimlerin genel olarak gelecekte beklenenleri bu açıdan da önem taşımaktadır.

Belirli bir orta sınıf tanımı yapmak mümkün müdür?

Orta sınıf kavramı özellikle 1945 sonrasında sanayileşmiş toplumlarda yaygınlaşan refah devleti uygulamaları ile, daha önceki dönemlerde kamu hizmetlerinden faydalanamayan kesimlerin, sosyal mobilizasyonlarının artması sonucu daha fazla kullanılan bir kavram haline gelmiştir. Toplumdaki farklı sınıfsal ve sosyoekonomik konumlanmaların ve bu farklı grupların politik, ekonomik, sosyal ve kültürel tercih ve davranış biçimlerinin ve bu biçimlerin zaman içindeki dönüşümünün ele alındığı durumlarda, orta sınıf kavramı oldukça kullanılan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte, kavramın her zaman birçok kişi tarafından kabul edilen somut bir tanımının yapılması kolay görünmemektedir.

Orta sınıfı tanımlarken karşımıza iki temel yaklaşımın çıktığı söylenebilir. Bu yaklaşımlardan ilki, orta sınıfları doğrudan gelirleri ve bu gelirler sayesinde ulaşabildikleri hizmet ve tüketim ürünleri üzerinden tanımlamayı savunan ana akım yaklaşım olarak gösterilebilir. İkinci yaklaşım ise, ücretler ve tüketim yapılarından ziyade, orta sınıfları emek piyasasındaki ve emek ve üretim ilişkilerindeki yerleri ve fonksiyonları üzerinden tanımlamayı savunan daha eleştirel yaklaşımlardır.

Ana akım yaklaşımlar için gelir, orta sınıfların tanımlanması açısından temel açıklayıcı konumda olduğundan, sınırları daha keskin bir biçimde belirlenen bir orta sınıf kavramı ile karşılaşmak mümkündür. Kökenlerini

Weber'den alan bu yaklaşım açısından, orta sınıflar belirli bir gelir düzeyine sahip, sermaye birikimi açısından merkezi bir konumda bulunan ve müteşebbis sınıfı besleyen, tüketim alışkanlıkları ve harcamaları açısından işçi sınıfından ayrılan bir kitleyi oluşturmaktadır (Banarjee ve Dulfo 2008: 3-4). Bu yaklaşıma göre gelişmekte olan ülkelerde orta sınıf 1990'lar boyunca genişleme eğilimi göstermiş, günlük 2 ABD doları ile 10-13 ABD doları arasında harcama yapan kişiler bu kategoride değerlendirilmiştir (Banarjee ve Dulfo 2008, 4; Ravallion 2009: 5).

Özellikle Banarjee ve Dulfo 13 gelişmekte olan ülke istatistiklerini ele alarak yaptıkları çalışmada orta sınıfların, lüks veya gösterişli yaşam, sosyal mobilizasyonu sağlayabilecek seçkin alanlarla temas, ya da daha fazla gelir elde edebilmeye yönelik yatırımlarda bulunmanın ötesinde, daha sağlıklı ve uzun yaşamaya yönelik çabalara sahip olduğunu iddia etmektedir. Bu bağlamda, orta sınıflar, çoğunlukla savunulduğu gibi sermaye sınıfına eklemlenmeye çalışan ve bu sınıfları ideolojik ve insan kaynağı olarak besleyen, sermayedar olmaya namzet bireylerin oluşturduğu bir havuz olmanın çok ötesinde, adil ücretli ve güvenceli ve 'iyi' çalışma ilişkilerine sahip bir işe sahip olmanın daha fazla öne çıktığı bir sınıf görüntüsü vermektedirler (Banarjee ve Dulfo 2008: 26). Gelire ya da varlığa dayanan bir orta sınıf tanımının en büyük eksikliği ise sınıfların kolektif ve bilinçsel özelliklerini muğlaklaştırması ve sınıfsal ayrımları geçirgen veya kademeli olarak tanımlaması olarak işaret edilebilir (Wright 2005: 183).

Callinicos (1990) yeni orta sınıfları emek ve sermaye arasında yönetim ve denetleme işlevi gören ve modern Batı toplumlarında kesinlikle göz önünde bulundurulması gereken ücretli çalışanlar olarak tanımlarken, bu

kesimlerin diğer beyaz yakalılar üzerinde de önemli bir kültürel etkisi olduğuna işaret eder. Bununla birlikte, orta sınıfların bilinçsel ortaklaşmalarının ötesinde, üretim ilişkileri karşısında aynı çelişkiler bağlamında konumlanmak dışında ayrışık bir yapıya sahip olduğuna da işaret edilmiştir (Callinicos 1990: 163). Bu bağlamda, orta sınıfın toplumdaki diğer sınıflara göre sosyoekonomik ve politik sınırlarını çizmek kolay değildir (Şimşek 2006: 18). Benzer eğitime sahip olsalar dahi, çalışma ilişkileri bağlamında üst, orta ve alt düzey olarak konumlanan maddi olmayan emek üreticileri çalışma ilişkileri ve ücret bağlamında önemli ölçüde farklılıklar göstermektedir. Yönetici ve idari kademelerinde bulunmayan beyaz yakalılar emek ilişkilerinin esnekleşmesi ve reel ücretlerdeki düşüşler ile artan bir biçimde işçileşmektedir (Uca 2016: 29). Saraçoğlu (2011) orta sınıf kavramı ile mesafeli bir ilişkiyi savunmakla beraber, emek ilişkilerinde yapılacak bir değerlendirmede farklılaşan ancak işçi sınıfı içerisinde tanımlanması gereken bir tabaka olarak nitelendirmiştir.

İnsanların gelir düzeyleri ve tüketim kapasitelerine dayalı bir bakış açısı ile sahip oldukları iş sayesinde elde ettikleri ekonomik kaynakları kontrol kapasitesine dayanan bir orta sınıf tanımının birçok eksikliği beraberinde getireceği açıktır. Bu bağlamda herhangi bir sınıf tanımında dikkat edilmesi gereken en önemli noktalardan biri sahip olan mesleğin diğer iş gruplarına kıyasla sağladığı kontrol etkisidir (Wright 2015: 3). Bu bağlamda, orta sınıfların diğer çalışan kesimlerle olan ortaklıklarının göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Bununla birlikte eğitim seviyesi emek piyasasında orta sınıflılığı belirleyen bir fark yaratmaya devam ediyor olsa dahi, ABD örneğinde 1970'lerden beri süregelen, küresel olarak ise 2000'lerden sonra daha fazla deneyimlendiği bir biçimde, eğitilmiş

kesimlerinin yoğun bir biçimde güvencesizlik ve esneklik koşulları ile karşı karşıya kaldıkları iddia edilebilir (Wright 2015: 15).

Türkiye’de orta sınıflılığın tarifi ve içinde bulunduğu yaşam koşulları

Gelire dayalı bir orta sınıf tarifi yapmanın en büyük eksikliklerinden birisi, yurttaşların kendilerini hangi sınıfa ait olarak gördükleri algısının önemli ölçüde gelirden sapma göstermesi olarak tanımlanabilir. 2017 yılında yapılan bir çalışmaya göre bireylerin gelirleri baz alındığında Türkiye toplumunun yüzde 18’i alt gelir grubuna aitken, yüzde 32’si alt orta sınıf, yüzde 24’ü yeni orta sınıf, yüzde 25’i de üst gelir grubuna dahil olarak hesaplanmıştır (KONDA 2017: 6). Bu durumda toplumun yüzde 56’sı gelir bazında alt ve üst orta sınıfları oluşturmaktadır. Halbuki, bireylerin refah algılarına göre üst gelir grubunun büyük bir kısmının kendisini ortanın üstü olarak tanımladığı ve refah algısını ortanın altı ve üstü olarak tanımlayan toplam yüzde 87’ye ulaştığı görülmektedir (KONDA 2017: 8). Bir başka deyişle yoksulların bir bölümü de dahil olmak üzere toplumun büyük bir kısmı kendisini orta sınıf olarak tanımlamaktadır. Bununla birlikte Türkiye’de toplumun, sınıfsal ayrımları ve sosyoekonomik farklılıkları, temel olarak, elde edilen gelir, ikamet edilen semt ve ait olunan meslek grubu üzerinden tanımladığı, yoksulluk, orta sınıflılık, zenginlik ayrımlarını da çoğunlukla bu kıstaslar üzerinden algıladığı göz önünde bulundurulması gereken önemli bir konudur (KONDA 2017, 12).

Belirli bir orta sınıf tanımı yapmanın tüm zorluk ve sınırlamalarına, Türkiye ekonomisinin ve emek piyasasının son 20 senede geçirmiş olduğu hızlı dönüşüm de eklendiğinde Türkiye’de bir orta sınıf tarifi

yapmak ne kadar gerçekçidir sorusu geçerli bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Orta sınıfların maddi olmayan emeğin üretiminde yer alan beyaz yakalılara indirgenmesi de bu kategoriye uyan bireylerin emek piyasası içindeki güvencesiz ve esnek durumları göz önüne alındığında sorunlu görünmektedir. Bu bağlamda Saraçoğlu'nun (2011) işçi sınıfının bir parçası olarak tanımladığı orta sınıf kavramsallaştırmasında üç önemli unsur bu konuda belirli bir tanımlama yapmaya yardımcı olmaktadır; formel bir sektörde çalışmak, oturduğu evin sahibi olmak ve ücretinden başka bir gelir kaynağı bulunmamak.

OECD raporları ev sahibi olmanın önemli bir orta sınıf özelliği olduğunu teyit ederken, OECD ülkeleri ölçeğinde orta sınıfların toplam servetlerinin yüzde 60'ından fazlasını sahip oldukları evin oluşturduğunu işaret etmektedir (Causa, Woloszko ve Leite 2019: 22). Türkiye'de ev sahipliliği oranı ise OECD ortalamasının biraz üzerinde olmasına rağmen, 2006 yılından itibaren yüzde 3'lük bir düşüş göstererek 2020 yılı itibari ile Türkiye'de ev sahipliliği oranı yüzde 57,9 oranında gerçekleşmiştir (Eurostat 2022). İhtiyaç ve konut kredisi kullanan toplam yurttaş sayısının 2019'da yaklaşık 22 milyon iken, Haziran 2020'de 24,2 milyon, 2021 Aralık itibariyle ise 26,1 milyon kişiye ulaşması ile bu kredilerin yaklaşık üçte birinin konut kredisi olduğu da göz önüne alındığında, Türkiye'de konut sahibi olan yurttaşların önemli bir kısmının aynı zamanda kredi borçlusu olduğu da unutulmamalıdır (TBB 2020; TBB 2022).

Bununla birlikte, ev sahipliliği oranı kırsal kesimlerde kent ve metropollere göre oldukça yüksektir. Bununla birlikte kentli nüfusun özellikle düşük gelirli olanlarının yüzde 60 ile 65 arasındaki kesimi kiracı

konumunda yaşamaktadır (Aydın 2019: 283). Daha önce orta sınıfların en temel servet aracı olarak tanımladığımız konutların kalitesi ise Türkiye’de önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye’deki konutların yüzde 40’ında çatı, pencere veya duvar yalıtımı eksikliği var olduğundan, özellikle düşük gelir grubundaki ailelerin ısınma gelirleri önemli ölçüde artış göstermektedir (Aydın 2019: 289). Benzer bir biçimde çoğunluğunu alt ve orta gelirli hanelerin oluşturduğu konutların yüzde 23’ü yeterli oranda ışık alamamakta, küf ve rutubet koşullarının yanında konutların yüzde 17’sinde komşulardan veya sokaktan gelen gürültü sorunu ile karşı karşıya kalmaktadır. Türkiye’nin aktif faylar üzerinde yer alan, sıklıkla büyük ölçekli depremlere maruz kalan bir jeolojik yapıya sahip olduğu da göz önüne alınırsa, kaliteli, sağlıklı ve dayanıklı bir konut sahibi olma meselesinin, neredeyse tüm alt ve orta gelirli yurttaşlar açısından acil bir sorun olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Deprem sorununun aciliyetine rağmen toplumun yüzde 81’i sahibi olduğu konutun depreme dayanıklılık durumunu kontrol ettirmediğini belirtirken, sadece yüzde 42’si binasının sağlam olduğunu düşünmektedir (KONDA 2020: 5). Yine toplumun yüzde 71’inde depreme karşı en önemli hazırlığın binaların sağlamlaştırılması olduğu yönünde bir konsensüs bulunmaktadır (KONDA 2020: 13).

Türkiye’de işsizliğin alt ve orta gelirli kesimleri önemli ölçüde etkileyen bir olgu olduğu gerçektir. DİSK-AR’ın TÜİK verilerine dayanarak gerçekleştirdiği çalışmada, Ekim 2022 itibariyle Türkiye’de geniş tanımlı işsizlik oranı 7,3 milyon olarak, toplam çalışabilir nüfusun yüzde 19,8’ine tekabül etmektedir. Yine TÜİK verilerine göre dar tanımlı işsizlik oranı 3,3 milyon kişi ve yüzde 9,6 ile halen OECD ve Avrupa Birliği ülkelerinin ortalama işsizlik oranından yüksekte seyretmektedir (DİSK-AR 2022a).

TÜİK'in emek piyasasına dair sağladığı verilerin istihdam alanındaki resmin tam olarak anlaşılmasına yardımcı olduğunu söylemek ise zordur. Yine yapılan çalışmalarda Türkiye'deki nitelikli istihdamın çalışanlar arasında çok düşük olduğunun altı çizilmektedir. Türkiye'de sigorta koşullarında çalışan kayıtlı ve tam zamanlı istihdam, toplam çalışma çağındaki nüfusun sadece yüzde 33,3'üne tekabül ederken, işgücüne katılım oranları sürekli olarak düşmekte bulunan kadın nüfusun işgücüne kayıtlı ve tam zamanlı istihdam biçiminde katılmış olanların çalışma çağındaki kadın nüfusa oranı yüzde 18,4'te kalmaktadır (DİSK-AR 2022b: 4). Her ne kadar dar tanımlı işsizlikte son üç senelik süreçte bir azalma tespit edilmiş olsa da kayıtlı ve tam zamanlı istihdamın düşüklüğü, Türkiye'de emek piyasasının önemli ölçüde esnek, düşük ücretli ve güvencesiz bir yapıya büründüğü gerçeğini ortaya koymaktadır. Bu durumun da kaçınılmaz bir sonucu olarak istihdam ekonomik büyümeden faydalanamamaktadır; emeğin GSYH'den aldığı pay sürekli olarak azalarak 2022 ikinci çeyrekte yüzde 37'den yüzde 25,4'e düşmüş ve böylece son 20 yılın en düşük seviyesine ulaşmıştır (DİSK-AR 2022c).

Bu bağlamda değerlendirildiğinde Türkiye'deki gelir adaletsizliğinin yıllar içerisinde neredeyse hiç değişmediğini söylemek mümkündür. Nüfusun geliri en yüksek olan yüzde 20'lik kesimine ait hanehalkının kullanılabilir gelir dağılımı 2012 yılında yüzde 46,6 iken bu oran 2021 yılında 46,7 olarak tespit edilmiştir (Tablo 1). Aynı şekilde nüfusun en düşük gelirli yüzde 20'sinin kullanılabilir geliri aynı yıllar için yüzde 5,9'dan yüzde 6,1'e çıkarak neredeyse hiçbir anlamlı değişiklik göstermemiştir.

Tablo 1: Türkiye'de gelir adaletsizliği

Sıralı yüzde 20'lik gruplar itibarıyla yıllık eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert gelirinin dağılımı (%), 2012-2021

Anket yılı	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Gelir referans yılı	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
İlk yüzde 20 (En düşük)	5,9	6,1	6,2	6,1	6,2	6,3	6,1	6,2	5,9	6,1
İkinci yüzde 20	10,6	10,7	10,9	10,7	10,6	10,7	10,6	10,9	10,6	10,8
Üçüncü yüzde 20	15,3	15,2	15,3	15,2	15,0	14,8	14,8	15,2	14,9	15,1
Dördüncü yüzde 20	21,7	21,4	21,7	21,5	21,1	20,9	20,9	21,4	21,1	21,3
Son yüzde 20 (En yüksek)	46,6	46,6	45,9	46,5	47,2	47,4	47,6	46,3	47,5	46,7

Kaynak: TÜİK 2022.

Bu bağlamda değerlendirildiğinde, alt ve orta gelirli yurttaşların hem çalışma koşullarının kötüleştiği, hem de kayıtlı ve tam zamanlı istihdam formunun yıllardan beri süregelen esnek emek piyasası politikaları sayesinde geriletilmiş olduğu, emeğin GSYH'dan aldığı payın önemli ölçüde düştüğü, bir başka deyişle, ekonomik büyümeden çalışan kesimlerin pay alamadıkları görülmektedir. Emek ilişkilerinin bu geçirmekte olduğu dönüşüm hiç şüphesiz, orta sınıfların tabii olduğu emek rejimindeki değişimin ve bozulmanın gösterilmesi açısından anlamlıdır.

AKP hükümetlerinin son 10 yılda genel olarak yoksullaşan, yaşam kalitesinde herhangi bir iyileşme deneyimleyemeyen –hatta daha önceki tüketim alışkanlıklarını değiştirmek durumunda kalan- özellikle kamusal eğitimdeki nitel ve nicel (kontenjan yetersizliği, okul seçeneklerinin azalması, birçok okulun İmam Hatip orta okulu ve lisesine dönüştürülmesi ile) gerileme ile özel eğitim kurumlarına yönelmek durumunda kalan, istihdam koşullarını iyileştiremeyen, mevcut konutlarının depreme dayanıklı hale getirilmesinde ya da daha iyi koşullara sahip bir biçimde yenilenmesinde özel inşaat şirketleri ile pazarlık yaparak birçok örnekte konutunun yüzey büyüklüğünden müteahhit lehine feragat etmek durumunda kalan bu orta sınıf

kesimlerine sunabildiği en önemli ayrıcalık düşük faizli kredi imkanları sağlamak olmuştur. Tüketici, ihtiyaç, taşıt ve konut kredileri sayesinde, uzun bir dönem orta sınıflar ve özellikle de orta sınıfların alt kesimleri görece bir zenginleşme hissine kapılarak, ama aslında fiyatları astronomik bir biçimde yükselmiş olan konut ve taşıtlara sahip olarak yaşam kalitelerindeki düşüşü göz ardı edebilmişlerdir. Bu sayede orta sınıflar hem tüketim ekonomisine katılmakta, hem de iç tüketime yönelik üretim yapan KOBİ'ler başta olmak üzere yerli sermaye ve inşaat sektörü çok hızlı bir biçimde büyüyerek istihdama katkı sağlamaktaydı.

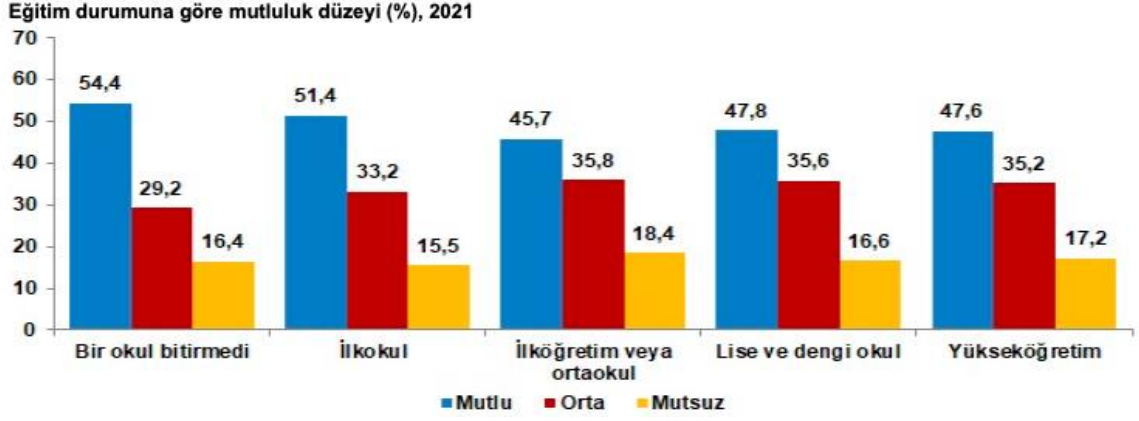
2000'lerde küresel ekonominin sağladığı uygun ortamda artan yabancı yatırımın sayesinde bu tarz bir ekonomik modeli takip etmek mümkün olmuştur. Ancak devamlı olarak yabancı sermaye akışına bağımlı inşaat ve iç tüketime dayalı bu tarz bir ekonomik büyüme 2013'ten itibaren küresel piyasalardaki rüzgâr değişimi ile birlikte büyük ölçüde zora girmiş, hükümetin 'düşük faiz-bir şekilde dış kaynak bulunur' politikasının sonucu ise sadece döviz kurlarındaki ve tüketici fiyatlarındaki tarihi istikrarsızlık olmamıştır. Türkiye kendi ölçeğindeki ve üretim yapısındaki Meksika ve Brezilya gibi ülkeler ile karşılaştırıldığında önemli bir de-endüstriyelleşme sürecine girerek önümüzdeki yıllarda daha da net bir biçimde deneyimleneceği gibi istihdam yaratmayan niteliksiz bir büyüme sarmalı içine girerek, döviz kurlarında yaşanan şoklara rağmen yoğun dış ticaret açığı vermeye devam eden, ithalata bağımlı, yüksek enflasyon ve yüksek işsizlik sorunlarını çözemeyen, tarımsal nüfusun gerilediği bir ekonomik yapıya ulaşmıştır (Orhangazi and Yeldan 2020: 13). Bu durumda, hükümetin elinde, orta sınıfları, KOBİ ve esnafları ve inşaat sektörünü düşük faizli krediler ile finanse ederek seçim odaklı kısa vadeli çözümler üretmekten başka bir alternatif kalmamıştır. Bir diğer yandan da küresel

rekabet kapasitesini sürekli olarak yitirmekte olan yerli imalat sanayiine düşük ücretli ve sigortasız çalışma koşullarında istihdam edebileceği göçmen ve yabancı işçi havuzunu düzenli olarak arttırarak hem maliyetleri düşürmek hem de iç piyasadaki talebi canlı tutma stratejisi izlenmektedir.

Toplumsal kaygı ve beklentiler

Türkiye OECD ülkeleri içinde yaşamdan tatmin olma oranında 4,9 puan ile en düşük performansı göstererek, Kolombiya (5,7) Meksika (6) ve Şili (6,2) gibi ülkelerin gerisinde kalmaktadır. Özellikle eğitim düzeyi yüksek ve genç nüfus arasında yaşamdan tatmin olmanın ve mutlu bir yaşam sürdürdüğüne inanmanın düşük olduğu tespiti yapılabilir. Eğitim, özellikle alt ve orta sınıflar açısından sınıfsal mobilizasyon, daha iyi yaşam şartlarına ulaşmayı mümkün hale getirmekte olduğu için oldukça önemsenmekte, toplumsal ilişkilerde önemli bir farklılaşma kaynağı oluşturmaktadır (Kentel 2022: 26). Ancak hem kamusal eğitimdeki gerileme hem de genç ve eğitilmiş nüfusun eğitim hayatları sonrasında bekledikleri sınıfsal mobilizasyonun gerçekleşmemesi sosyoekonomik ve kültürel tatminlerini düşürmektedir. Bu durum TÜİK'in 2021 yaşam memnuniyetinde de açıkça görülmektedir. Eğitim düzeyi düşük ve yaşlı nüfus için mutluluk düzeyi artarken, eğitim düzeyi yüksek ve genç nüfus arasında mutluluk düzeyi azalmaktadır (Tablo 2).

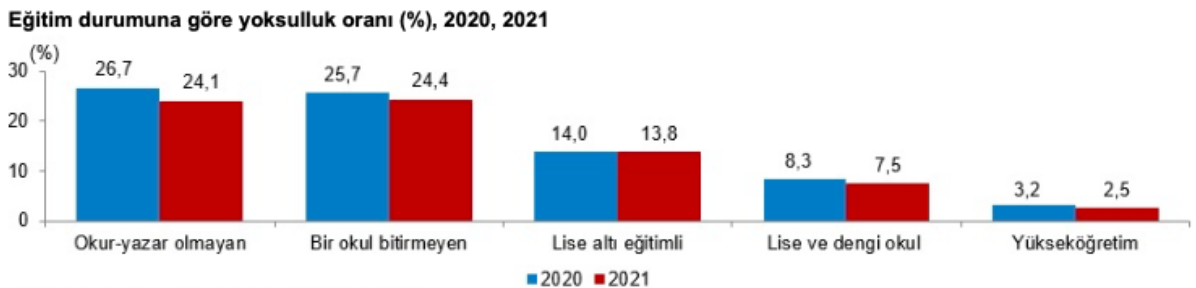
Tablo 2.

Kaynak: TÜİK, 2022.

Burada dikkat çekilmesi gereken konu, mutluluğun doğrudan yoksullukla ilişkilendirilmesinin güç oluşudur. Türkiye’de yoksulluk oranının lise ve yüksek öğretim mezunlarında en düşük seviyede olmasına rağmen mutsuzluk oranının en çok yine bu kesimlerde olması bu kesimlerin yaşam standartlarındaki düşüş, ekonomik zorluklar, çalışma ilişkilerindeki kötüleşme gibi sorunlardan daha fazla etkilendiklerini göstermektedir (Tablo 3). Bu bağlamda, orta sınıfların genel beklentilerinden olan daha iyi yaşam şartları, daha iyi çalışma koşulları ve eğitim aracılığıyla artan sınıfsal mobilizasyon gibi temel ihtiyaçlarının gerçekleşmemesinin mutsuzluk kaynağı olarak tanımlamak mümkündür. Aynı veriler incelendiğinde, toplumun genelinde mutluluğun ana kaynağının aile olduğu ortaya çıkmaktadır. Bir başka deyişle, özellikle sosyoekonomik sorunların arttığı dönemlerde aile ilişkileri bireysel krizlerin aşılmasında önemli bir kaynak olarak görülebilir.

Tablo 3

Kaynak: TÜİK, 2022.

Bununla birlikte ülke genelinde maddi yoksunluğun önemli boyutlarda olduğunu belirtmek gerekmektedir. TÜİK maddi yoksunluğu 'Finansal sıkıntıda olma durumunu ifade eden (...); çamaşır makinesi, renkli televizyon, telefon ve otomobil sahipliği ile ekonomik olarak beklenmedik harcamaları yapabilme, evden uzakta bir haftalık tatil masrafını karşılayabilme, kira, konut kredisi ve faizli borçları ödeyebilme, iki günde bir et, tavuk, balık içeren yemek yiyebilme ve evin ısınma ihtiyacını karşılayabilme' durumu olarak tanımlamaktadır. Buna tanıma göre 2021 yılı itibariyle toplumun neredeyse üçte biri maddi yoksunluk içinde bulunmaktadır (Tablo 4). Maddi yoksunluğun, fiyat istikrarının önemli ölçüde bozularak enflasyon oranının resmi rakamlara göre yüzde 80'leri aştığı 2022 yılında çok daha yüksek bir oranda olmasını beklemek şaşırtıcı olmayacaktır.

Tablo 4

Kaynak: TÜİK, 2022.

Ülkedeki ekonomik sorunların artmasının bir başka sonucu ise hanehalkı tüketim harcamalarının büyük oranda günlük yaşamı idame ettirmeye

yoğunlaşması olmaktadır. Enflasyonun son iki sene içerisinde ulaştığı rakamlardan önce yapılan hanehalkı tüketim harcaması çalışmasına göre (TÜİK 2020) özellikle kentsel nüfusun yaşadığı bölgelerde hanehalkı tüketiminin yüzde 30'una yakın kısmını kira ve konut masrafları oluşturmaktadır. Gıda ve ulaşım ve sağlık harcamaları da göz önüne alındığında, hanehalkı tüketiminin yüzde 70'ine yakın bir kısmını kendi kendini yeniden üretmeye ayırdığı tespitini yapmak mümkündür (Tablo 5). Bu bağlamda toplumun büyük bir kesimi eğlence ve kültür gibi hizmetlere çok düşük bir harcama yapmak durumunda kalmaktadır. Aynı çalışmaya göre gelir düzeyinde düşüş arttıkça hanehalkının tüketim harcamasında gıdaya yapılan harcamalar iki kata kadar artabilmektedir.

Tablo 5

Hanehalkı tüketim harcamalarının türlerine göre dağılımı (%), İBBS 1. Düzey, 2019

Bölgeler (İBBS 1. Düzey)	Toplam	Gıda ve alkolsüz içecekler	Alkollü içecekler, sigara ve tütün	Giyim ve ayakkabı	Konut ve kira	Mobilya ve ev eşyaları	Sağlık	Ulaştırma	Haberleşme	Eğlence ve kültür	Eğitim hizmetleri	Lokanta ve oteller	Çeşitli mal ve hizmetler
TR1 İstanbul	100,0	15,9	3,5	4,3	28,6	5,7	2,6	16,8	3,7	3,4	3,7	7,6	4,0
TR2 Batı Marmara	100,0	21,0	5,3	5,2	21,7	7,0	2,7	18,6	3,6	2,9	1,3	6,8	3,8
TR3 Ege	100,0	20,2	4,9	4,8	24,1	6,6	2,3	17,6	3,5	2,9	2,2	6,8	4,1
TR4 Doğu Marmara	100,0	19,5	4,3	5,5	22,5	7,1	2,5	18,8	3,6	3,3	1,8	6,9	4,2
TR5 Batı Anadolu	100,0	19,2	4,1	4,8	24,0	6,4	1,8	19,3	3,9	3,0	2,6	6,5	4,4
TR6 Akdeniz	100,0	21,9	4,2	4,8	22,8	6,7	2,3	18,3	3,5	2,7	2,1	6,1	4,6
TR7 Orta Anadolu	100,0	24,3	4,9	4,8	22,8	6,6	2,3	19,2	3,2	2,4	1,4	4,6	3,5
TR8 Batı Karadeniz	100,0	24,6	4,3	4,5	21,4	7,4	1,7	20,1	3,7	2,6	1,4	4,9	3,3
TR9 Doğu Karadeniz	100,0	24,2	4,0	6,0	21,5	7,1	1,9	17,7	3,9	2,3	0,9	5,7	4,9
TRA Kuzeydoğu Anadolu	100,0	24,4	5,7	5,8	20,2	6,6	2,0	18,8	3,7	2,2	1,8	5,2	3,6
TRB Ortadoğu Anadolu	100,0	28,5	4,4	6,5	22,1	6,3	1,2	15,4	4,0	1,9	1,5	4,3	3,9
TRC Güneydoğu Anadolu	100,0	26,5	4,3	6,4	24,7	5,6	1,4	15,3	3,3	2,0	1,8	4,2	4,4

Kaynak: TÜİK 2022

Bu bağlamda değerlendirildiğinde, Türkiye’de toplumun büyük bir kısmı için günlük yaşamı devam ettirebilmek konusunun en önemli sorunların başında geldiği söylenebilir. TÜİK’in gerçekleştirdiği hanehalkı ve yaşam

memnuniyeti anketlerindeki verilerin son iki sene içerisinde yaşanan yüksek enflasyonist baskıları içermediği de göz önüne alındığında, bugün için alt ve orta gelirli sınıfların en temel sorunun ekonomik kriz olduğu açıktır.

Sonuç

Tüm bu değerlendirmeler bağlamında alt ve orta gelirli nüfusun tamamını ilgilendiren ölçüde, ülke ekonomisinin içinde bulunduğu şartların yarattığı yaşamsal zorlukların diğer temel konuları ikincil planda bıraktığı iddiasını öne sürmek mümkündür. Aynı zamanda, toplumun büyük kısmının kendisini orta sınıf olarak algıladığı göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye'deki orta sınıf tanımlamasının diğer ülkelerden önemli ölçüde ayrışması gerektiği gerçeğinin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bu durumla eş zamanlı olarak Türkiye'deki orta sınıfların genel beklentileri açısından bir dizi çıkarsama da bulunmak mümkün olabilir;

1. Ekonomik sorunlar ve enflasyon en çok hane halkının tüketim harcamalarının kompozisyonuna yansımaktadır. Kentli nüfus harcamalarının büyük bir kısmını kendini yeniden üretme için gerçekleştirmektedir. Bu durumda, hayattan keyif almak, eğlenmek, kendini geliştirmek, hobi edinmek gibi aslında toplumsal ve bireysel sağlık için asli durumda olan harcamalar, toplumun büyük bir kesimi açısından lüks haline gelmektedir. Bu durum, gelirin büyük kısmını gıdaya harcayan alt gelir grupları için daha somut bir hal almaktadır. Bu bağlamda, günümüzde ekonomik istikrarsızlığın ve enflasyonun orta sınıflar için en önemli sorun olduğu unutulmamalıdır. Özellikle gıda konusunda gelecek

nesillerin gelişimi göz önünde bulundurulmalı, ilk ve orta dereceli okullar dahil olmak üzere ücretsiz okul yemeği gibi birçok ülkede uygulanan politikalar tüm ülkede hayata geçirilmelidir.

2. Alt ve orta gelirli sınıfların sahip oldukları servetin önemli bir kısmını oluşturan konutların büyük bir oranını, depreme karşı dayanıklı olmayan, izolasyon, ısınma, rutubet gibi sorunlar içeren, düşük kaliteli yapılar oluşturmaktadır. Bu yapıların, özel inşaat şirketleri ile bireysel anlaşmalardan çok, kamusal ve merkezi yönetimin dahil olduğu planlar ile yenilenmesi sorunun çözülmesi için daha gerçekçi bir seçenek olarak karşımıza çıkmaktadır.
3. Orta sınıfların geleceğe yönelik beklentilerinde büyük bir yere sahip olan ve sınıfsal mobilizasyon için önemli görülen eğitimin son yıllarda içinde bulunduğu sorunlardan ve piyasalaşma baskısından kurtarılarak, nitelikli kamusal eğitim için kapsamlı bir reformun toplumun bütün kesimlerini göz önünde bulunduran bir biçimde oluşturulması gerekmektedir. Bunun yanında kamusal eğitimin içinde bulunduğu partizan ve ideolojik yaklaşımlardan da arındırılarak bilimsel temellere göre yeniden organize edilme ihtiyacı aciliyet göstermektedir.
4. Emek piyasasındaki esnekleşme eğilimlerinin uzun vadede ücretli kesimlerin ücretlerini ve çalışma koşullarını aşağı yönde etkilediği göz önüne alındığında emek piyasasının yeniden örgütlenmesi gerekliliğinin makroekonomik istikrar açısından önemi unutulmamalıdır.

5. Geçtiğimiz on yılı aşkın sürede Türkiye gelir adaletsizliğinin düzelmesi yönünde neredeyse hiçbir iyileşme göstermemiştir. Gelecekte, kamusal hizmetlerin genişlediği ve güçlendiği, bu kamusal hizmetlerin de adil bir vergilendirme anlayışı ile toplumsal refahı ve ekonomik fırsat eşitliklerini destekleyecek bir biçimde finanse edilmesinin sağlanması gelir adaletsizliğinde yaratılmış bulunan uçurumun kapatılması için gereklidir.

Referanslar

Aydın, K. Türkiye’de Konut Sahipliliği, Konut Koşullar ve Konut Kalite Endeksi’, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi* 39(2): 277–301.

Banerjee, A. V., & Duflo, E. (2008). What is middle class about the middle classes around the world?, *Journal of economic perspectives*, 22(2), 3-28.

Callinicos, A. (1990) *Against Postmodernism: A Marxist Critique*, Polity Press, London.

Causa, O., Woloszko, N., Leite, D. (2019) ‘Housing, wealth accumulation and wealth distribution: Evidence and stylized facts’, OECD, *Economics Department Working Papers*, No. 1588.

DİSK-AR (2022a) *İşsizlik ve İstihdamın Görünümü Raporu*, Ekim 2022, Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu.

DİSK-AR (2022b) *İşsizlik ve İstihdamın Görünümü Raporu*, Ağustos 2022, Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu.

DİSK-AR (2022C) ‘Gelir dağılımında büyük bozulma’, <https://disk.org.tr/2022/08/gelir-dagiliminda-buyuk-bozulma/>

Kentel, F. (2022) *Türkiye’de Bir Arada Yaşarız Araştırması: Kutuplaşan Toplumda Bir Arada Yaşama Kapasitesi*, Bayetav Yayınları.

KONDA (2017) *Ekonomik Sınıflar ve Sınıf Algısı*, KONDA Araştırma ve Danışmanlık.

KONDA (2020) *Deprem Raporu*, Aralık, KONDA Araştırma ve Danışmanlık.

Orhangazi, Ö. and Yeldan, E. (2020) 'Re-making of the Turkish Crisis', *PERI Working Papers*, 504.

Ravallion, M. (2010) The developing world's bulging (but vulnerable) middle class. *World development*, 38(4), 445-454.

Saraçoğlu, C. (2011) *Şehir, Orta Sınıf ve Kürtler: İnkârdan 'Tanıyarak Dışlamaya'*, İletişim Yayınları.

Şimşek, A. (2005) *Yeni Orta Sınıf*, L&M Yayınları, İstanbul.

Türkiye Bankalar Birliği (2020) 'Tüketici Kredileri ve Konut Kredileri': Haziran 2020, Rapor Kodu DT01, https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/istatistikraporlar/ekler/1419/Tuketici_Kredileri_Raporu-Haziran_2020.pdf

Türkiye Bankalar Birliği (2022) 'Tüketici Kredileri ve Konut Kredileri': Aralık 2021, Rapor Kodu DT01, https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/istatistikraporlar/ekler/3815/Tuketici_Kredileri-Aralik_2021.pdf

TÜİK (2020) Hanehalkı Tüketim Harcaması (Bölgesel), 2019, [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Tuketim-Harcamasi-\(Bolgesel\)-2019-33594](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Tuketim-Harcamasi-(Bolgesel)-2019-33594)

TÜİK (2022) Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, 2021, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-ve-Yasam-Kosullari-Arastirmasi-2021-45581>

TÜİK (2022) Yaşam Memnuniyeti Araştırması, 2021, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yasam-Memnuniyeti-Arastirmasi-2021-45832>

Uca, O. (2016) *Türkiye’de Orta Sınıfın Fotoğrafi: Akışlar ve İlişkiler: Maddi Olmayan Emeğe Sahanın Eleştirisi*, Notabene Yayınları

Wright, E. O. (2015) *Understanding Class*, London: Verso Publishers.

Özgeçmiş

Doç.Dr.Ertan Erol

Yıldız Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümünü bitirdikten sonra, Nottingham Üniversitesinde Yüksek Lisans ve Doktora çalışmalarını tamamladı. Halen İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümünde öğretim üyesi olarak çalışmakta, Latin Amerika Çalışmaları ve Uluslararası Politik Ekonomi alanında dersler vermektedir.